

bismo pak u toj utrci trčali ravnopravno s drugima, moramo prepoznati na kojoj se to stazi danas vodi trka i koja su njezina današnja pravila. Stoga ćemo od ovog broj časopisa LATINA ET GRAECA otvoriti ponovo rubriku *Antika i mi*, kako bismo kroz tekstove o sebi i o struci koju nosimo u sebi i u kojoj djelujemo progovorili kritičkim jezikom, da bismo u plodnom raspravljanju što preciznije označili kote naše današnje kompeticije s drugima na tržištu znanja i da bismo točno opisali pod kojim se uvjetima danas ostvaruje prisutnost u zajednici kojoj pripadamo.

Prvi će vas tekst možda iznenaditi: riječ je o posljednjem tekstu klasičnofilološkog sadržaja koji je napisao naš neprežaljeni kolega Drubravko Škiljan pod nazivom *Antika pred nestankom*. Objavljen je prvotno u Sloveniji u slovenskom prijevodu, a hrvatski original otisnuli smo u drugoj knjizi Škiljanovih djela nazvanoj *Opuscula philologica*, a koja je nedavno izašla iz tiska. Zbog njezine relevantnosti smatrali smo da upravo ovom raspravom počnemo propitivanje teme *Antika i mi*.

Redoslijed rubrika također je ponešto izmijenjen, ali je čitljivost cijelog časopisa ostala, vjerujemo, dobra.

Ulazeći tako u osmo godišće novoga niza časopisa LATINA ET GRAECA najavljujemo da ćemo u drugom ovogodišnjem broju nastaviti s bibliografijom, a i djelatnost Instituta bit će vam detaljnije izložena.

Isto tako više nećemo propuštati da vas informiramo o novim knjigama iz raznih biblioteka LATINA ET GRAECA, kao i o raznolikim aktivnostima koje poduzimamo kako bismo doprli do što većeg broja zainteresiranih za klasične jezike i antičku civilizaciju.

Dubravko Škiljan

Antika pred nestankom

Kao netko tko se tridesetak godina profesionalno (ili bar poluprofesionalno) bavi pokušajima da, na raznim nivoima i na različite načine, poučava ljude o antici i tko neprestano tvrdi da naše vrijeme može i mora s antikom uspostavljati kreativan dijalog, jer nas nepoznavanje drevnih iskustava na svim područjima ljudskih djelatnosti u najmanju ruku dovodi u opasnost da ponavljamo otkrića do kojih su Grci i Rimljani već odavno došli, – dakle kao netko tko se, s više ili manje uspjeha, trudi da promovira antiku kao izravnog sudionika suvremenosti, mislim da imam moralno pravo da zauzmem posve suprotnu poziciju i da kao *advocatus diaboli* izreknem tezu da je antika danas pred nestankom, te da je realno očekivati da je u 3. tisućljeću neće uopće biti. Ova je teza, dakako, prije svega provokacija koja očekuje svoj antitetički odgovor u diskusiji, ali moram priznati da se u posljednjih nekoliko godina sve više približavam uvjerenju da bi ona mogla biti velikim dijelom i istinita.

Tu tvrdnju, naime, kako mi se čini, nije osobito teško dokazati. Sasvim je jasno, i na ovom je kolokviju to u više navrata ponovljeno, da antika nije samo skup tragova, materijalnih i nematerijalnih, do kojih možemo doprijeti i u njima prepoznati znakove antike, nego ti znakovi antike, da bi doista funkcionirali kao znakovi u semiološkom smislu te riječi, moraju moći biti podvrgnuti interpretaciji. Sposobnost interpretacije znakova antike ne realizira se, dakako, samo na individualnoj razini, već ona mora postojati i na kolektivnom nivou, kao dio kolektivne svijesti nekog društva, da bismo smjeli ustvrditi da za to društvo antika doista postoji. Prema tome, mogućnost i sposobnost interpretacije znakova antike, ugrađena u kolektivne spoznajne potencijale, preduvjet je postojanja antike. To ujedno znači da zapravo egzistiraju (a ponekad i koegzistiraju) različite antike kao produkti razlika u interpretacijama u različitim epohama ili kulturama: nije teško uočiti koliko su se međusobno razlikovale antika renesanse i antika *empirea*, ili antika srednjeg vijeka i antika fašizma, i te su »spoznajne varijacije na antičke teme« katkada jedna s drugom gotovo nesumjerljive, a ponekad sadržavaju tek nekoliko zajedničkih dodirnih točaka. Zamisliva su i cijela društva i čitave epohe koji, bez obzira na to što se susreću s tragovima antike, svojih antika jednostavno nemaju, jer ne znaju te tragove iščitati i interpretirati kao znakove antike. Možemo, stoga, lako zamisliti srednjovjekovno francusko selo koje živi okruženo antičkim ostacima, ali ih ne prepoznaje kao antiku, jednako kao što bismo smjeli zamisliti, na primjer, Finsku 15. stoljeća u kojoj veliki dijelovi društva nemaju predodžbu o antici.

Ipak, usprkos svim razlikama, ondje gdje u kolektivnoj svijesti postoji nekakav pojam antike i mogućnosti njegove interpretacije, ukazuje se i neka vrsta zajedničkog nazivnika: u najgrubljem sažetku taj se zajednički nazivnik može svesti na to da je antika – a ovdje, dakako, mislim na evropsko razumijevanje antike i na one interpretacije koje su s pomoću njega globalizirane – predstavljena kao fenomen s određenim vremenskim i prostornim determinantama. Te su granice u vremenu i prostoru donekle pomične, no u principu je

antika locirana u razdoblje između 9. i 8. st. pr.n.e. i 4. i 6. st. n.e., te u šire područje Mediterana, s uporišnim točkama u Grčkoj i Italiji. I doista, antika se u svim aspektima u kojima se može proučavati i sa stajališta bilo kojih antičkih studija poima prije svega kao prošlost locirana u prostoru i determinirana određenim vremenskim granicama.

Ako, dakle, pretpostavimo da antika postoji u onoj mjeri u kojoj ona egzistira u kolektivnoj svijesti kao potencijalna, a zatim i kao realno prisutna, interpretacija znakova antike što ih neko društvo zna iščitati, i to kao interpretacija koja smješta antiku u navedeni opći vremensko-prostorni okvir, onda mi se čini da bez odviše pretjerivanja smijemo ustvrditi da antika danas zapravo odumire i nestaje. Naime, uz sasvim malo *licentiae poeticae* usudio bih se kazati da se u zapadnim civilizacijama, uključujući i ove naše krajeve, dakle u civilizacijama koje s ponosom ističu da se njihovi korijeni nalaze u antici, sve više šire prostori na kojima antika nije prisutna u kolektivnoj svijesti zajednice. Tragovi antike, koji se razaznaju ili u obliku materijalnih ili – recimo tako – »duhovnih« ostataka, i onda kad se razaznaju, više se ne smještaju niti u vrijeme niti u prostor koje su tradicija (pa i sama stvarnost) do sada dodjeljivali antici, pa se stoga oni nalaze u neadekvatnim vremenima i prostorima, što zapravo znači da su u vakuumu koji im oduzima bitna obilježja »antičnosti«, ili bar ona obilježja što smo ih dosad smatrali bitnima.

Da bih to dokazao, navest ću nekoliko posve trivijalnih primjera koji proizlaze iz mog ličnog više-manje nedavno proživljenog iskustva. Svjestan sam, dakako, toga da ti primjeri, zato što su individualni i malobrojni, nemaju preveliku argumentacijsku snagu, ali upravo mi njihova banalnost dopušta da s visokom vjerojatnošću pretpostavim kako bi svaki sudionik ovoga skupa mogao iz vlastita iskustva navesti mnogo sličnih slučajeva koji podjednako dokazuju kako antika doista nestaje.

Prije nekoliko godina, na primjer, priredio sam s grupom suradnika leksikon antičkih autora koji sadržava ne samo osnovne biografske podatke o više od 3.000 pisaca iz razdoblja antike nego i – koliko je god to bilo moguće – iscrpne popise svih njihovih djela s naslovima navedenima u prijevodu i originalu. Već po svojem opsegu takav leksikon predstavlja značajan poduhvat čak i u svjetskim razmjerima, i usuđujem se pretpostaviti da u svojoj konačnoj izvedbi taj poduhvat nije bio sasvim promašen. U svakom slučaju, bio sam posve uvjeren da takvo djelo – u vremenu u kojem leksikoni općenito pripadaju najtraženijim knjigama i u sredini koja posjeduje tradiciju raspoznavanja antike kao vlastite prošlosti – ne može proći nezapaženo. No ono je – i u stručnoj ili znanstvenoj i u laičkoj, jednom riječju u svakoj potencijalnoj publici – ostalo potpuno nezapaženo, a gospođa koja je u izdavačkoj kući koja je leksikon publicirala urednik zadužen za to izdanje kaže mi da se godišnje proda tek nekoliko primjeraka ove knjige. (U zagradi mogu dodati da sličan leksikon antičkih znanosti i znanstvenih pojmova, u potpunosti priređen za štampu, kod istog izdavača stoji već više od godinu dana bez ikakvih izgleda da bude u dogledno vrijeme objavljen.) To znači da u obrazovanom dijelu zajednice, za koji smijemo pretpostaviti da još prati pojavljivanje novih knjiga (u Zagrebu to nije teško, jer se izlozi onih nekoliko preostalih knjižara mogu pregledati u roku od jednoga sata!), za priručnikom koji se direktno odnosi na antiku u njezinim vremenskim i prostornim koordinatama jednostavno nema baš nikakve potrebe.

Drugi je primjer što ću ga navesti igrom slučaja hrvatsko-slovenski. Naime, prije nekog vremena u jednom je zagrebačkom muzeju gostovao znameniti slovenski muzej s

velikom izložbom. Za potrebe te izložbe u Zagrebu prevedene su opsežne legende sa slovenskog na hrvatski, a mene su zamolili da taj prijevod redigiram. Među legendama bilo je i onih koje su tumačile složen postupak kojim su analizirane lubanje i kojim su se dokazivale rodbinske veze među ljudima kojima su te lubanje pripadale: dio teksta koji se odnosio na te medicinske analize sastavio je jedan od najvećih slovenskih stručnjaka u toj domeni. No u tekstu koji se bavio anatomskim pojedinostima lubanja pisalo je – između ostalog, jer navedeni primjer nije bio osamljen – *inclinatio nasale*. Najprije sam se obratio prijatelju anatomu i upitao ga je li u njegovu području možda uspostavljen neki novi *latino sine flexione*, a kada sam saznao da još nije došlo do takvih promjena, ispravio sam u: *inclinatio nasalis*. Zatim se tekst hrvatskih legendi vratio u Sloveniju, gdje su ga prije definitivnog štampanja pregledali slovenski muzealci: oni nisu imali ni jednu jedinu primjedbu na prijevod i moju redakciju, jedino su *nasalis* ponovo promijenili u *nasale* (a i u druga dva-tri slična slučaja opet su »talijanizirali« latinske nazive). Sve to pokazuje da u dvjema strukama, medicini i muzeologiji, koje se direktno oslanjaju na znanja o antici, ne postoji svijest o tome da antika nije ono čega se nejasno možda sjećamo iz srednje škole nego, između ostalog, i skup činjenica koje se, bar kad se radi o latinskoj gramatici, mogu relativno lako provjeriti.

Slijedeći primjer potječe iz moje vlastite prakse bavljenja antikom. Naime, sasvim nedavno prevodio sam Ciceronov, uostalom rijetko citiran i malo čitan, tekst *Partitioes oratoriae*, i pri tom sam se poslu susreo s problemom koji nisam ni na koji način očekivao. Dok sam pregledavao latinski original, činilo mi se da ga uvelike razumijem i da s prijevodom neću imati previše problema, no onog trenutka kad sam počeo prevoditi, s čuđenjem sam utvrdio da gotovo ni za jedan retorički *terminus technicus*, kojima Ciceronov tekst, dakako, obiluje, ne postoji adekvatan hrvatski termin. Niti za one jasne ali višeznačne nazive, poput *causa* ili *quaestio*, niti za one specifičnije riječi, kao što su *praeceptum* ili *digressio*, niti za desetke drugih izraza, ni pravna ni retorička ni literarno-teorijska hrvatska terminologija nisu mi mogle ponuditi praktički nikakva prijevodna rješenja već sam ih morao sam izmišljati, i pokazalo se da je tekst praktički nemoguće prevesti bez brojnih opisnih izraza. Drugim riječima, i u području, u kojem postoji tradicija koja je bar dva stoljeća aktivno djelovala kako bi se stvorila veza između antike i suvremenosti, ta veza zapravo nije uspostavljena.

Iz posve druge sfere potječe slijedeći primjer: riječ je o kompjutorskoj igrici, koju sam – uz pomoć svojeg sina – upoznao prije nekoliko godina u jednoj njezinoj danas zacijelo već napuštenoj verziji, jednostavnog grafičkog izgleda i s ne odviše kompliciranim pravilima. Koliko mi je poznato, ta je igrica kasnije dobila potpuno nova vizualna i tehnička rješenja, ali se u sadržajnom smislu nije bitno izmijenila. Igra se zove *Civilization*, i u njoj se pojavljuju i Grci i Rimljani kao nosioci svojih civilizacija. No osim njih u toj igri sudjeluje i desetak različitih drugih civilizacija iz raznih razdoblja. Prema pravilima ne samo da je moguće nego se vještina igrača upravo sastoji u tome da, na primjer, Temistoklo vodi rat protiv Montezume, ili da se Cezar bori protiv Napoleona, ili da Grci Spartu grade na američkom kontinentu i da je proširuju konstrukcijama iz 16. ili 20. stoljeća. Premda polazni podaci koji se odnose na Grčku i Rim nisu pogrešni, antika se, dakle, u toj igri može premjestiti u vremenu i prostoru, kao i bilo koja druga civilizacija, i

pretvoriti se u akronijski i u osnovi atopički amalgam različitih kultura. Ovaj gubitak vremenskih i prostornih determinanata antike, koji bi se možda mogao opravdavati u postmodernističkim pristupima i teorijama, predstavlja – čini mi se – već prilično čvrst argument koji podržava tvrdnju o nestanku antike u trećem mileniju.

No još jači dokaz da je takva tvrdnja točna pruža Internet i njegova mreža, koja ne samo da na izvjestan način simbolički obilježava današnjicu, nego je i sami proučavaoci antike s pravom često koriste. Bez namjere da ulazim u kompleksnu problematiku Interneta i da nabrajam sve njegove vrline i mane, spomenuo bih samo da se jedna od njegovih glavnih prednosti sastoji u tome što on dokida vremenske i prostorne udaljenosti i svodi ih na točku bez dimenzija. Ali, upravo zbog toga, ako u internetske tražilice upišete – da opet upotrijebim vrlo banalan primjer – recimo *Platon*, među rezultatima pretraživanja mreže pronaći ćete ne samo grčkog filozofa i mnoge podatke o njemu nego i, na primjer, istoimeni najpopularniji kafić u São Paulu, koji će možda čak biti u hijerarhiji rezultata bolje plasiran od atenskog mislioca. Isto tako, utipkavanje riječi *Caesar* rezultirat će i psećom hranom, i rimskim državnikom, i stotinama drugih podataka, i svi će oni biti prikazani paralelno i na potpuno jednakoj razini. Oni koji imaju potrebno predznanje, ti će znati odabrati ono što ih zanima i odbacit će beskonačan broj web-stranica koje se ne odnose na antičkog Platona ili Cezara; oni koji takvo predznanje nemaju – a oni su, moramo pretpostaviti, u većini – nalaze se pred izborom pri kojem ih ništa ne upućuje na to gdje se nalazi ona »naša« antika, pa »svoju« antiku mogu bez problema graditi iz pseće hrane, kafića ili žestokih pića antičkih imena.

Ne bih nikako htio reći da u današnjem (ili našem) svijetu više ne postoje pravi poznavaoци antike, dakle da nema kvalificiranih čitača znakova antike koji znaju interpretirati njihove planove izraza i planove sadržaja – to bi na ovakvu skupu bilo neprikladno tvrditi. Ali ako bismo htjeli okupiti takve kvalificirane poznavaoce antike u Sloveniji (a njih vjerojatno ima ipak nešto više nego znalaca klasičnog latiniteta na dvoru Karla Velikog), vidjeli bismo da je njihov broj zapravo prilično malen, a njihov je utjecaj na formiranje kolektivne svijesti bez ikakve je sumnje još neusporedivo manji. Ti poznavaoци antike (dakle, mi sami) – htjeli mi to priznati ili ne htjeli, i prikazivali svoj položaj kao elitnu poziciju ili kao socijalnu rupu u koju smo upali – nalaze se zapravo na društvenim marginama, s kojih ne mogu ni na koji način efikasno djelovati niti na kolektivnu svijest niti bilo na kakve društveno relevantne fenomene. Objasnjavanje razloga za takvo stanje pripada zacijelo prije svega sociološkim disciplinama, poput sociologije znanja, i nikako se ne bih upuštao u takvu vrstu analize. Ustvrdio bih, ipak, da krivnja ili zasluga za to nalazi se i na strani društvene zajednice, ali i na strani poznavalaca antike.

Vraćanje antike u vlastite prostorne i vremenske koordinate u širokim je razmjerima, na nivou cjeline zajednice, teoretski moguće izvesti kroz procese redovnog obrazovanja, no s današnje točke promatranja i s uvidom koji imamo u naše lokalne i opće globalne trendove u obrazovanju proces nestajanja antike izgleda ireverzibilan, a pravi čitači antičkih znakova već su sada osuđeni na život u getu.

Plinije Stariji

Deveta knjiga Prirodoslovlja: Vodena bića

Prijevod: Orsat Ligorio

1. Upravo sam dovršio opis životinja koje sam nazvao kopnenima jer, eto, žive s ljudima. Od ostalih su bića najmanje ptice, pa ćemo stoga prije pregledati životinje koje nastanjuju mora, rijeke i močvare.
2. Dapače, ima menu njima kudikamo većih životinja od kopnenih. Očevidan je uzrok obilje vlage. Drukčije je opet s krilatim životinjama koje žive u zraku. U moru se često nalaze bića zapanjujuće veličine. Ono se silno prostire i obiluje mekanom i bogatom hranom, a iz zraka prima plodne klice koje priroda neprestano rađa; one se uvijek drukčije miješaju i stapaju sa sjemenom čas u moru čas u zraku¹ pa je istina što narod kaže – čega god ima igdje drugdje, ima ga i u moru, ali pored toga ondje ima mnogo životinja koje žive samo u moru i nigdje drugdje.
3. Ima u moru i bića koja su nalik ne samo kopnenim životinjama nego i neživim predmetima kao što se to lako zapaža ako pomnije pogledamo bića nalik grozdu,² sablji,³ pili⁴ i krastavcu,⁵ a ovo je potonje nalik čak i bojom i mirisom. Zbog toga nam se ne valja čuditi kada opazimo konjsku glavu da viri iz tako malenih bića poput školjki.⁶

¹ Cf. NH II 7: »...inde deciduis rerum omnium seminibus innumeræ, in mari præcipue ac plerumque confusis monstrificæ, gignantur effigies«.

² Vjerojatno sipa (*Sepia officinalis* L.) čija se tamna jajašca drže skupa pa nalikuju grozdu (Cuvier). Sličnost primjećuje i Plinije, v. NH IX 162.

³ Vjerojatno sabljarka (*Xiphias gladius* L.). Kod nas se zove još: *dingul* (Mul), *đoglo* (Boka), *iga* (Mlini), *igo* (Doli), *iglun*, *jačlun*, *sablja*, *sabljač*, *sabljak*, *sabljar*. U Cavtatu se ova životinja zove i *päs mâčün*. Njegovo je ime stoga semantički motivirano i etimološki se veže uz šiljaste stvari poput igle ili mača (Vinja II 9), dok Skok (I 710) nepotrebno iščitava lat. *iugum* gdje je očito iz duala dvâ igla da naziv nikako ne može biti srodan sa stsl. *igo* ili grč. *ζυγοόν*.

⁴ Vjerojatno *Squalus pristis* L., ne dolazi u Jadranu, psina s izrazito nazubljenom njuškom.

⁵ Morski krastavac ili trp (*Holothuria pentactes* L.). Kod nas žive dubinski (*Stichopus regalis*) i mali trp (*Cucumaria plancti*). Trp zovu i *trpina* (Prizna) ili *trpanj* (Nevinane) i još nizom prijapskih metafora.

⁶ Vjerojatno konjic (*Syngnathus hippocampus* L.). Iako nije školjkaš razumljivo je da ga je Plinije mogao shvatiti kao takva zbog njegove tvrde vanjšine (Curvier). Kod nas se zovu još i *morska šila*, a u Jadranu živi konjic dugokljunić (*Hippocampus ramulosus*) i konjic kratkokljunić (*Hippocampus brevirostris*)